

Hvorfor samfunn kollapse

Thomas Hylland Eriksen

Sydsvenska Dagbladet, 2005

Jared Diamond: *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. New York: Viking 2005. 575 s.

Av de mange populærvitenskapelige forfatterne som søker etter objektive fakta og entydige svar, er Jared Diamond en av de beste. Hans felt er kulturhistorie og økologi, og han nærmer seg sitt tema med et åpent sinn. Mange andre forfattere i samme genre har svaret på forhånd, og velger ut eksempler som bekrefter det. Det gjelder blant annet for nydarwinister som Steven Pinker. I hans store bok *The Blank Slate* er samtlige eksempler ment å vise at det meste ved mennesket er medfødt, forhåndsprogrammert og lagt ned i oss gjennom naturlig seleksjon. I materialisten Marvin Harris' bestselgende bøker fra et par tiår tilbake, hvorav *Kannibaler og konger* er den mest kjente, presenteres leseren videre for et svimlende mangfold av eksempler og kulturhistoriske gåter, men svaret er alltid protein: Proteinknapphet forklarer krig og sivilisasjoners undergang, og overskudd på protein forklarer ekspansjon og teknologisk utvikling.

Diamond er også svak for robuste, enkle forklaringer på komplekse saksforhold, og bøkene hans er lett overambisiøse i tematikk og ambisjonsnivå. Hans forrige, den fremragende *Guns, Germs and Steel* (svensk tittel *Vete, vapen och virus*), hadde som undertittel «A short history of everybody for the last 13,000 years», og tok leseren med på en rundreise til blant annet Sumer, New Zealand, det sentrale Vest-Afrika og Kina, kort sagt hele verden. Boken satte seg fore å forklare hvorfor de eurasiske kulturene hadde oppnådd verdensherredømme, og svaret var økologisk. For enkelt, tenker de fleste samfunnsvitere (Diamond er biolog), men ikke desto mindre var boken både stimulerende og tankevekkende. I tillegg merker man at

Diamond har et genuint intellektuelt forhold til sitt stoff: Han er utforskende, nysgjerrig og tentativ i sine konklusjoner.

Økologiske forklaringer

I sin nye bok, *Collapse: How societies choose to fail or succeed* («Sammenbrudd: Hvordan samfunn velger å mislykkes eller lykkes»), er Diamonds intellektuelle åpenhet enda tydeligere. Faktisk innrømmer han innledningsvis at han opprinnelig hadde trodd at boken ville være lett å skrive: Forklaringen på at samfunn bukker under og forsvinner fra historien, antok han, var stort sett at de hadde ødelagt naturmiljøet de var avhengige av for å overleve – hugget ned alle trærne, drept alle de spiselige dyrene, skapt erosjon og utarmet jorden, slike ting. Når han hadde denne hypotesen på plass, skulle resten av arbeidet nærmest bli en ren utfyllingsoppgave.

Slik skulle det ikke gå. Etter å ha studert eksemplene, sammen med moteksempler på samfunn som hadde vært på randen av sammenbrudd men klart å reise seg igjen, innså han at forklaringen måtte bli mer kompleks. Følgelig ender han med en fem punkters forklaring på at samfunn går nedennom: Menneskeskapte miljøødeleggelser, klimaendringer, fiendtlige naboer, tap av vennlige handelspartnere, og sist, men ikke minst samfunnets egen respons på sine problemer. Miljøødeleggelsene er fremdeles en sentral drivkraft i Diamonds fremstilling, men sosiale og kulturelle faktorer har fått en overraskende fremtredende plass. Dermed mister han de elegante fasitsvarene, men blir til gjengjeld desto mer interessant som dialogpartner.

Manglende fleksibilitet

I *Guns, Germs and Steel* beskrev Diamond årsakene til kulturhistoriske vannskillinger som jordbruksrevolusjonen og imperialismen. Denne gangen retter han i stedet blikket mot fiaskoene. Hva skjedde med den norrøne bosetningen på Grønland før den forsvant på 1400-tallet? Hva kan vi lære av Påskeøya, der innvånerne drepte all sel og fjernet all skog i løpet av noen få hundre år? Hva var årsakene til de indianske anazasi- og maya-sivilisasjonenes plutselige endelighet?

Svaret er altså ikke utelukkende at de ødela naturmiljøet og sultet ihjel. I så fall ville boken ha vært banal og fort glemt. I stedet blir leseren sittende og

tenke, med forfatteren, at mayaene, anazasiene og de nordiske grønlanderne burde ha handlet annerledes når de så faresignalene. Anazasiene, en stor indiansk befolkning i dagens sørvestlige USA, hadde for intensivt landbruk og manglet motstandskraft mot tørke. De burde ha spredt seg og begynt å plante trær i tillegg til mais. De norrøne grønlanderne, som ble ofre for klimaendringer, burde ha tilpasset seg det harde klimaet og byttet ut kuer med sauer, og burde dessuten ha lært av inuitene og supplert jordbruk og husdyrhold med fiske. Mayaene, som hadde en økende befolkningstetthet uten teknologiske innovasjoner, burde ha innført fødselskontroll og spredt seg.

Tenker vi. Samtidig vet vi at Diamond har rett når han sier at folk generelt vil tviholde på verdiene som dannet grunnlaget for deres storhet, også når de samme verdiene fører til deres undergang. Det kan dreie seg om prestisje knyttet til store avlinger og ditto barneflokker, eller andre kulturelle verdier som premierer vekst og konkurranse. Som Diamond minner om, er det mange sivilisasjoner som har kollapset brått og brutalt umiddelbart etter at de har stått på toppen av sin makt og prakt.

Forutsetningene for å klare seg

Dette er ikke en overraskende slutning. Det er jo tett befolkede samfunn som utnytter sine naturressurser effektivt, som skaper de største miljøødeleggelsene. Et bilde som ofte brukes om vår sivilisasjon, den moderne, globale, høyteknologiske kapitalismen, er at vi står på kanten av stupet og er i ferd med å ta et langt skritt fremover. Metaforen passer godt på nesten alle samfunnene Diamond beskriver i bokens første kapitler. Men så går han over til å beskrive de som klarer seg, altså samfunn som har vært på randen av kollaps, som har gått gjennom dramatiske kriser, men som reiser seg igjen. De har lært av sine feil og funnet metoder for å unngå dem i fremtiden.

Alle samfunnene som har klart seg godt, har funnet kollektive løsninger som forplikter individene til å samarbeide, å tenke langsiktig og å akseptere sanksjoner hvis de bryter normene. Diamond omtaler den polynesiske øya Tikopia (som i flere henseender ligner Påskeøya), det tett befolkede Japan i Tokugawa-perioden (1603–1867), og hagebrukssamfunn i Ny-Guineas

høyland. Eksempelene er fascinerende og lærerike.

Deretter går Diamond over, i bokens andre halvdel, til å beskrive den moderne verden, og tar leseren med til bl. a. Rwanda, Haiti og Los Angeles. Det er altså tid for noen politiske slutninger. Hans syn er selvfølgelig at det er lett å se skriften på veggen. Likhetene mellom det vestlige menneskets selvfølgelige overforbruk av naturressurser og Påskeøyas innvåneres nedhugging av all skog er lette å få øye på, likeledes den raske befolkningsveksten hos jordbrukere både i Anazasi-staten og i land som Kenya og Pakistan. Det er ikke mye fleksibilitet noen av stedene.

På ett punkt bommer Diamond. Han konkluderer, i bokens siste kapittel, med at de fattige jordbrukslandene med økende befolkning nå befinner seg i faresonen. Dette er ikke feil, men det er heller ikke hele svaret. De velorganiserte, rike nordatlantiske samfunnene er ikke mindre sårbare, men han lar dem slippe unna for billig. Man vil for eksempel anta at det vil få konsekvenser for samfunn som baserer seg på industri og privatbilisme, når det for alvor blir knapphet på fossilt brennstoff om ti eller tretti år. Flere av USAs kriger de siste årene tyder på at engstelsen allerede har fått fotfeste i den amerikanske eliten. Oljen er som trærne på Påskeøya, men med globale konsekvenser. Andre scenarier kan også tenkes, der det er dagens rike land som blir sittende med Svarteper. For noe alle som reiser fra rike til fattige land blir slått av, er den enestående fleksibiliteten og oppfinnsomheten som gjør det mulig for folk å overleve der det i teorien skulle være umulig. En slik fleksibilitet er ukjent i vår type samfunn.

Collapse er velskrevet og lettlest, fri for pinlig ironi, proppfull av fakta og drevet av et humanistisk engasjement. Forfatterens slutninger er ikke veldig originale – vi må ta befolkningsekspløsjonen og de globale miljøproblemene på alvor – men han belyser dem på originale måter. Leseren vil ikke være enig i alt (det er iallfall ikke jeg), men det er heller ikke meningen med fagbøker. I likhet med Diamonds forrige bok ligger denne an til å vinne opptil flere priser, og i tillegg vil den bli lest over hele verden. Begge deler er fullt fortjent. Og ingen av bøkene hans er utgitt på norsk.*

* Nå (2014) er både *Guns, Germs and Steel* og *Collapse* utgitt på norsk, takket være *Spartacus forlag*.